

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

КАТЕРИНА ІВАЩЕНКО,

кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу методології та методів соціології, Інститут соціології НАН України (01021, Київ, вул. Шовковична, 12)

KATERYNA IVASHCHENKO,

PhD in History, Senior Research Fellow at the Department of Methodology and Methods of Sociology, Institute of Sociology, National Academy of Sciences of Ukraine (12, Shovkovychna St., Kyiv, 01021)

katya_iva@yahoo.com

<https://orcid.org/0000-0002-0272-7110>

Інтеграція в сучасних міграційних дослідженнях: нотатки з двох конференцій під егідою IMISCOE¹ напередодні світового “локдауну”

Важливо знайти рішення для всіх. Шлях досягти цього — це співпраця.

New York Times, квітень 2020

З 5 до 7 лютого 2020 року в Лісабоні (Португалія) відбулися дві великі міжнародні наукові конференції: “Майбутнє міграційних досліджень: дискусія щодо еволюції та впливу дослідницької галузі” (*The coming age of migration studies: debating the evolution and impact of a research field*) та “Переміщення, життя, інвестування та виживання: житло та міграція в непевні часи” (*Moving, Living, Investing and Surviving: housing and migrations in uncertain times*). Події, що зібрали широке коло міждисциплінарних дослідників, які працюють у царині міграційних студій на різних континентах, нині заступують на увагу вітчизняних фахівців, передусім з екзистенціальних причин (“бути чи не бути?” та “як займатися наукою далі?”). Хоча конференції відбувалися напередодні оголошення з боку ВООЗ стану пандемії та

¹ IMISCOE (*International Migration, Integration and Social Cohesion in Europe*) — найбільша на сьогодні європейська міждисциплінарна дослідницька мережа у сфері міграції, інтеграції та вивчення різноманітності (див.: <https://www.imiscoe.org/>).

Цитування: Іващенко, К. (2020). Інтеграція в сучасних міграційних дослідженнях: нотатки з двох конференцій під егідою IMISCOE напередодні світового “локдауну”. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 2, 163–170.

впровадження національними урядами “локдауну”, заклик до інтеграції зусиль у передчутті нових можливих викликів звучав у багатьох виступах.

Очевидно, що в період світової кризи, до якого ми зараз увіходимо, до науки загалом і досліджень та розробок у галузі гуманітарних та суспільних наук зокрема висуватимуться жорсткіші вимоги — фінансову підтримку отримують першою чергою ті, хто запропонує дієві рішення. Як написали нещодавно наукові оглядачі *The New York Times*, “поки політичні лідери замикали свої кордони, вчені відкривали їх, створюючи глобальну співпрацю — як ніколи раніше в історії. Ніколи досі у багатьох країнах не було стільки експертів, одночасно зосереджених на одній темі. Майже всі інші дослідження зупинилися”¹. Слід уточнити, що ця зупинка, найімовірніше, є умовною² й тимчасовою, — не стільки сам вірус, скільки його безпрецедентні за масштабами довготривалі суспільні наслідки вимагатимуть наукових відповідей, в тому числі від соціологів.

На тлі тимчасового сповільнення світового міграційного руху гострота проблем, пов’язаних з добровільними та вимушеними переміщеннями людей (транскордонними та в межах країн), не зникає — навпаки, міграція в умовах епідеміологічної небезпеки та економічної нестабільності стає більш екстремальним досвідом, що заслуговує на вивчення та вимагає швидких гуманітарних рішень.

У дискусіях у Лісабоні йшлося не тільки про необхідність консолідації зусиль всередині міжнародної наукової спільноти та координацію роботи з неакадемічними партнерами, що залучені до ухвалення рішень у сфері міграції; говорили і про узгоджений розвиток науково-поняттєвого апарату, критичну перевірку теорій, обмін методиками, кооперацію в царині міграційної політики. Нижче — декілька нотаток із приводу виступів та дискусій, важливих для концептуалізації та уточнення фокусу міграційних досліджень, зокрема й тих, що їх проводить Інститут соціології НАН України³.

¹ Apuzzo, M., Kirpatrick, D. (2020). Covid-19 Changed How the World Does Science, Together. *The New York Times*, April 14, 2020 (див.: <https://www.nytimes.com/2020/04/01/world/europe/coronavirus-science-research-cooperation.html>).

² Зокрема, за неможливості проведення досліджень у режимі *live* науковці активно користуються онлайнними інструментами вивчення громадської та експертної думки. Див., наприклад, *International Survey on Coronavirus* — що проводиться спільно 12 інституціями, в тому числі *Harvard, Cambridge, IESE*, та *Warwick University* (див.: https://covid19-survey.org/?fbclid=IwAR2_clltcSXDikgMYrzaWzUjvbDGE9Ym-JLmdCeKmBlEn7EfPRzfbfRsk_8). Фахівці Інституту соціології НАН України (Сергій Дембіцький, Олена Злобіна), факультету соціології КНУ ім. Тараса Шевченка (Микола-Володимир Сидоров) спільно з інтернет-журналом *Йод.media* (Ганна Мамонова, Олександра Пікуза) провели у квітні 2020 року онлайн-опитування щодо рівня психологічного дистресу в Україні та його змін в умовах пандемії (див.: <https://iod.media/article/chi-silno-karantin-rozhitav-nervi-ukrajinciv-rezultati-doslidzhennya-institutu-sociologiji-nan-ukrajini-5648?fbclid=IwAR070Z5nkWKQWUskajm2n4Kz3v6vmZoGFoYVv4ZahmOFwmiZWtRVADWhEY>).

³ Інститут соціології НАН України розвиває кілька напрямів міграційних досліджень. З 1990-х років до регулярних опитувань “Українське суспільство” та “Омнібус” включено блоки запитань щодо трудової міграції та мобільності населення, щоб досліджувати їхню динаміку (автори — Ірина Прибиткова, Микола Шульга), у 2015 та 2017 роках до

Фокус 1: деколонізація та інтернаціоналізація

На конференціях було зроблено наголос на необхідності системної деколонізації — унезалеження від наукових метрополій — та інтернаціоналізації міграційних досліджень — розширення географічного, культурного та дисциплінарного фокуса (не тільки з огляду на те, в яких регіонах проводять дослідження, а й з урахуванням того, хто їх проводить та яку “теоретичну рамку” застосовує).

Закриті клуби експертів, кабінетних науковців-теоретиків чи членів епістемічних співтовариств¹ (“англосаксонських”, “західноєвропейських”, “пострадянських” тощо) можуть бути схильні до тенденційних інтерпретацій та узагальнень. Як зауважив на пленарному засіданні відомий американський дослідник Джеймс Голіфілд: “Ви не зможете вивчати міграцію з позицій однієї дисципліни (соціології, демографії чи економіки), — адже міграція є комплексним процесом. Фокус на агенті не є достатнім — необхідно вивчати структуру, в якій він діє”. Проблемою, що обмежує розвиток знання про міграцію, є те, що наразі “школи міграційних студій залишаються західноцентричними: більшість з них були започатковані на Заході науковцями-емігрантами; до того ж еволюція міграційних студій значною мірою пов’язана з історією імперіалізму та колоніалізму. Втім, як ми бачимо зараз, сучасна міграція виходить за межі поля, яке нам видно із США, Великої Британії, Нідерландів або з колишніх країн-домініонів”. Перед сучасними дослідниками стоїть комплексне завдання зрозуміти глобальну міграцію, взаємозалежність міграційних систем та підсистем. Занурення до кейс-студій також вимагає знання ширшого контексту: для обґрунтованого аналізу національних кейсів потрібна транснаціональна експертиза й відповідна наукова ерудиція.

Як слушно зауважила британська дослідниця Елеонор Кофман, сьогодні інтернаціоналізації міграційних досліджень заважає незбалансована політика видавництва, абсолютна більшість із яких працюють з текстами англійською мовою (а отже, дослідники, які пишуть іншими мовами, мають менші шанси потрапити у поле зору відомих видавців та залишаються мало

опитування ввійшли запитання щодо оцінки ситуації та потреб внутрішньо переміщених осіб (ВПО) (автори — Катерина Івашенко та фахівці відділу методології та методів соціології). Крім того, у 2011–2014 роках співробітники інституту брали участь у реалізації міжнародного дослідницького проекту “Теоретизація еволюції європейських міграційних систем” (*Theorizing the Evolution of European Migration Systems*, під керівництвом NORFACE та *University of Oxford*). Упродовж 2017–2020 років колектив відділу працює над плановою темою “Розроблення та апробація соціологічного інструментарію дослідження процесів адаптації, інклюзії та зміни ідентичностей в умовах масових міграцій” (керівник — Євген Головаха), що є методологічним доробком у сфері міграційних досліджень.

¹ Епістемічні співтовариства (*epistemic communities*) — “угрунтовані на знаннях” мережі, що об’єднують професіоналів з визнаною експертизою у конкретній галузі та мають пріоритетний вплив на формування порядку денного, зокрема в царині політики (див.: Naas, P. M. (1992). Introduction: epistemic communities and international policy coordination. *International Organization*. Cambridge Journals, 46 (1), 1–35).

відомими широкій міжнародній аудиторії¹). Окрім того, не на користь інтернаціоналізації діє дисбаланс в академічних відносинах між “Глобальною Північчю”, яка переважно продукує міграційні теорії, та “Глобальним Півднем”, який здебільше видобуває дані. Необхідна “деколонізація знання”: критична перевірка валідності домінуювальних — умовно “західних” — теорій, а також, можливо, розвиток нових теорій, над якими не тяжіє “англосаксонська” традиція.

Фокус 2: систематизація

У виступах на пленарних сесіях та в обговореннях прозвучала вмотивована нагальними галузевими проблемами заявка на системне упорядкування великого й різноманітного дослідницького поля — задля цього було створено і презентовано під час конференцій кілька онлайн-платформ та вбудованих до них інструментів, зокрема “Хаб міграційних досліджень” (*Migration Research Hub*) та “Таксономічна система” (*Taxonomy System*²), що є значущим методологічним здобутком наукового проекту *CrossMigration*³.

“Хаб” об’єднує “під одним дахом” експертів, публікації, бази даних та проекти у сфері міграції, а “Таксономія” систематизує міжнародну міждисциплінарну міграційну експертизу та пропонує зрозумілу й доступну архітектуру накопичення знань у міграційних дослідженнях. Слід зауважити, що для роботи над таксономією запросили не тільки дослідників з інституцій-партнерів проекту від країн-членів ЄС, а й представників інших наукових центрів (зокрема, з Латинської Америки, Азії та Європи за межами ЄС⁴), що дало змогу побудувати досить універсальне прикладне “дерево категорій”⁵ для роботи з широким науковим контекстом. “Таксономія” не тільки пропонує визначення ключових термінів (міграційні драйвери, форми, інфраструктури; соціокультурні, соціально-економічні, трансверсальні⁶, правові та політичні наслідки міграції для мігрантів, країн, з яких вони походять та до яких пряму-

¹ Було зазначено, що чи не єдиним відомим англосаксонським дослідником наукових часописів, виданих за межами країн “Глобальної Півночі”, є *Asian and Pacific Migration Journal* (див.: <https://journals.sagepub.com/home/amj>). Таким, що заслуговує на наслідування, прикладом виходу регіональних дослідників на міжнародний рівень є також *Routledge Series on Asian Migration* (серія започаткована за ініціативою дослідниці з Гонконгу Юк Ва Чан (див.: <https://www.routledge.com/Routledge-Series-on-Asian-Migration/book-series/RSAM>)).

² Див.: <https://migrationresearch.com/>

³ *CrossMigration* — міжнародний проект під керівництвом IMISCOE, підтриманий рамковою програмою Європейського Союзу з досліджень та інновацій “Горизонт 2020” у 2018–2020 роках. Створення “Хабу міграційних досліджень” входило до головних завдань проекту.

⁴ Автор цього матеріалу Катерина Іващенко брала участь у робочому обговоренні “Таксономії” як член Консультативної ради проекту / non-EU Advisory Board.

⁵ Див.: <https://migrationresearch.com/taxonomies>

⁶ До трансверсальних належать ті наслідки міграції, що мають універсальний характер (наприклад, демографічні, психологічні, фізичні, просторові тощо).

ють; міграційна політика тощо), а й дає уявлення про взаємозв'язок між ними. Кожна “гілка” термінів постійно поповнюється посиланнями на нові наукові публікації (наразі переважно, але не виключно англійські). Платформа діє як інтерактивна міжнародна онлайн мережа, а отже, є відкритою для дослідників, які можуть створити в ній свій профіль та ввести посилання на свій дослідницький доробок, якщо він відповідає визначеній класифікації.

Фокус 3: посилення суспільно-політичного впливу досліджень

Важливе місце в обговоренні перспектив наукових досліджень та їхньої ролі у глобальному, національному та регіональному розвитку посідає проблема суспільно-політичного запиту на дані наукових досліджень. Як зазначив представник Генерального директорату з досліджень та інновацій Європейської комісії Лука Ліжі, навіть в ЄС, де на підтримку наукових проектів у сфері міграції в межах рамкових програм підтримки досліджень (однією з таких магістральних програм є, наприклад, “Горизонт 2020”) витрачають сотні мільйонів євро, існує проблема накопиченого знання, яке ніколи “не переробляють” у політику. Для забезпечення бази для ухвалення рішень не завжди обов'язково проводити концептуально нові дослідження — важливо зрозуміти процес вироблення рішень у царині міграційної політики, усвідомити, яким у цьому контексті є потенціал накопичених знань і яку користь вони можуть принести суспільству. У зв'язку із цим науковці мають постійно працювати над застосуванням найефективніших каналів комунікації та форматів донесення знання про міграцію до тих, хто ухвалює політичні рішення; варто сфокусувати увагу на розробленні індикаторів для обґрунтованого аналізу та прогнозування сценаріїв розвитку міграційної динаміки. Назріла необхідність у виході дослідників за межі суто “цехових дискусій” для розвитку предметного та плідного діалогу з представниками міжнародних організацій, національних урядів, місцевої влади, громадського сектору та іншими зацікавленими партнерами (*societal stakeholders*).

Фокус 4: інтеграційний нарратив

Інтеграція стала ключовою темою конференцій — не тільки як оптимальний формат подальшого розвитку наукової співпраці у сфері міграційних студій, а й як актуальний напрямок прикладних наукових досліджень¹. У вже згаданій вище “Таксономії” інтеграція охоплює різні способи включення мігрантів у суспільство, що їх приймає, та адаптацію їх до нових культурних, правових, політичних і соціально-економічних структур. У рамках цієї теми розглядають вплив контексту (країни чи місцевості походження мігранта, його соціального капіталу) на адаптацію й інтеграцію після переселення, стратегії й очікування (мігрантів та спільнот, що їх прий-

¹ Див. короткий огляд розвитку наукових дебатів щодо інтеграції в неанглійській літературі: Ivaschenko-Stadnik, K., Wienar, A., Bonjour, S., Zhyznomyrska, L. (2018). Integration at the Crossroad. In: *Handbook of Migration Policies* (pp. 190–196). London: Routledge.

мають), соціальну й культурну ідентифікацію, натуралізацію, інтеграційну політику, показники інтеграції мігрантів. У презентованих на конференціях тематичних дослідженнях привертає увагу чітке формулювання тем, намагання уникати “наукоподібного стилю”, увага до деталей, креативність та сміливість у створенні нового наукового нарративу.

На окремій панелі було презентовано нову книгу із серії *IMISCOE Research Series* — “Політики (дез)інтеграції”¹. У збірці текстів від міжнародної команди науковців на підставі даних досліджень із шести європейських та двох неєвропейських країн розглянуто комплексні процеси формування інтеграційних політик та практик, що підтримують або, навпаки, ускладнюють процес включення мігрантів та меншин до суспільств, що їх приймають. В центрі уваги форуму² була тема житла як чи не головного аспекту інтеграції іммігрантів. Те, як і де живуть люди після переселення, має бути магістральним питанням не тільки для дослідників у сфері міграції та міжнародних гуманітарних організацій, а й для політиків та громадськості.

Післямова: чи є в нас інтеграційний план?

Чи мають українські дослідники у сфері міграції достатній науковий потенціал для деколонізації (зокрема, беззбиткового виходу з “пострадянського” наукового клубу, з уникненням при цьому синдрому меншовартості та самоізоляції на тлі вже усталеного й потужного співтовариства західних науково-дослідницьких шкіл та центрів)? На мою думку, процес переходу вже поступово відбувається. До того ж Україна була і залишається однією з найбільших і найцікавіших за сценарієм розвитку країн Європи, багатонаціональною територією, де перетинаються різні міграційні шляхи; тобто Україна — це важливий вузол для міжнародних досліджень.

Для подальшої успішної участі в інтернаціоналізації науки українським науковцям варто активніше публікувати результати своїх досліджень в англомовних виданнях, розвивати співпрацю з центральними гравцями міжнародного видавничого ринку³ (зокрема, в підготовці окремих серій, присвячених Україні) та інтегруватися до міжнародних дослідницьких мереж (частина з яких є результатом роботи з реалізації великих міжнародних проєктів). Перспективні напрями взаємодії можуть бути знайдені не тільки в

¹ Hinger, S., Schweitzer, R. (2020). Politics of (Dis)Integration. In: S. Hinger, R. Schweitzer (Eds.), *IMISCOE Research Series*. Retrieved from: <https://www.springer.com/gp/book/9783030250881>

² IMISCOE Spring Conference 2020. Програма конференції, що цього року мала назву “Переміщення, життя, інвестування та виживання: житло та міграція в непевні часи” (*Moving, Living, Investing and Surviving: housing and migrations in uncertain times*), доступна за посиланням: <https://www.imiscoe.org/news/network-news/920-call-for-papers-imiscoe-spring-conference-2020-universidade-de-lisboa-6-7-february-2020>

³ До речі, такий досвід вже є — 2020 року за ініціативою та редакторською участю Альберто Вейра-Рамоса, Тетяни Любивої та Євгена Головахи у видавництві *Palgrave Macmillan* вийшла друком книга *Ukraine in Transformation* (див.: <https://www.palgrave.com/gp/book/9783030249779>).

рамках європейських проектів співпраці (доступ до яких для України є дещо обмеженим через відсутність статусу “країни-члена ЄС”), а й за їх межами (актуальні теми наукових розвідок за участі України є практично в усіх країнах за межами ЄС, з якими відбувається міграційний обмін, й тими, де проживає численна українська діаспора).

Нашим безумовним надбанням є великий масив емпіричних даних, що є змістовним підґрунтям для регулярного залучення в публічний дискурс — в Україні та за кордоном — з унікальним знанням, зокрема про динаміку міграційних установок, зміни настроїв щодо вимушених переселенців з Криму та Донбасу, стану соціальної згуртованості під час конфліктів та криз. Новим напрямом, над яким триває робота, є розроблення інструментарію для дослідження процесів адаптації, інклюзії та зміни ідентичностей в умовах масових міграцій¹. Безумовно, важливою умовою високої якості моніторингу є можливість регулярно проводити знакові опитування Інституту — “Українське суспільство” та “Омнібус” — та розвивати культуру наукових дебатів через підвищення стандартів систематизації та концептуалізації накопичених даних. Спостереження на конференціях свідчать на користь того, що перспективним, але на разі недоосвоєним, напрямом є якісні дослідження мікрорівневої (індивідуальної, родинної, гендерної) інтеграції на підставах різних міграційних сценаріїв. Зміни технічних умов роботи дослідників під час та після “локдауну” сприятимуть диверсифікації методів, пошуку й освоєнню нових — доступних і надійних — інструментів дослідження.

Для виходу з “непевних часів” більш згуртованими, із мінімальними втратами та максимально корисним досвідом важливо, щоб саме наукове знання — в цьому разі йдеться не тільки про міграційні дослідження — взяло на себе функцію компаса для рішень, що їх приймають суспільство і держава. Міжнародний досвід вчить нас бути впевненішими у своїй пріоритетній ролі — здобувати об’єктивні знання про світ, попереджати екзистенційні загрози та сприяти розвитку людської цивілізації за будь-яких умов.

Отримано 22.04.2020

КАТЕРИНА ІВАЩЕНКО

Інтеграція в сучасних міграційних дослідженнях: нотатки з двох конференцій під егідою IMISCOE напередодні світового “локдауну”

Дві конференції IMISCO (“Майбутнє міграційних досліджень: дискусія щодо еволюції та впливу дослідницької галузі” та “Переміщення, життя, інвестування та виживання: житло та міграція в непевні часи”, що відбулися 5–7 лютого 2020 року в Лісабоні) були присвячені концептуальним, теоретичним і практичним аспектам розвитку міждисциплінарних міграційних досліджень та висунули на перший план тему інтеграції. Автор дає короткий

¹ Деякі результати реалізації згаданого проекту подано в цьому числі журналу. Див.: Головаха, Є., Дембіцький, С., Жуленьова, О., Любива, Т. “Методики дослідження адаптації, інклюзії і зміни ідентичностей в умовах масових міграцій: розробка та апробація”.

огляд основних ідей, що обговорювалися в ході конференцій: необхідність деколонізації та інтернаціоналізації міграційних досліджень, систематизація накопчених знань за допомогою нових інструментів (IMISCOE Research Network, Taxonomy System), розширений діалог вчених з суспільством та політиками. Для того, щоб стати невід'ємною частиною глобальної дослідницької мережі, вітчизняні фахівці, які займаються науковими розвідками у сфері міграції, мають зосередити увагу на безперервному зборі даних, просуванні міжнародних публікацій та зв'язку своїх досліджень зі стратегічним порядком денним.

ЕКАТЕРИНА ИВАЩЕНКО

Интеграция в современных миграционных исследованиях: заметки с двух конференций под эгидой IMISCOE накануне мирового “локдауна”

Две конференции IMISCO (“Будущее миграционных исследований: дискуссия о эволюции и влиянии исследовательской области” и “Перемещение, жизнь, инвестирование и выживание: жилье и миграция в смутные времена”, состоявшиеся 5–7 февраля 2020 года в Лиссабоне) были посвящены концептуальным, теоретическим и практическим аспектам развития междисциплинарных миграционных исследований и выдвинули на первый план тему интеграции. Автор дает краткий обзор основных идей, которые обсуждались в ходе конференций: необходимость деколонизации и интернационализации миграционных исследований, систематизация накопленных знаний с помощью новых инструментов (IMISCOE Research Network, Taxonomy System), расширенный диалог ученых с обществом и политиками. Для того чтобы стать неотъемлемой частью глобальной исследовательской сети, исследователи в области миграции должны сосредоточить внимание на непрерывном сборе данных, продвигать международные публикации и обеспечивать связь своих исследований со стратегической повесткой дня.

KATERYNA IVASHCHENKO

Integration in Migration Studies Today: notes on the two IMISCOE conferences held before the world lockdown

The two IMISCO conferences (The coming age of migration studies: debating the evolution and impact of a research field and Moving, Living, Investing and “Surviving: housing and migrations in uncertain times, both held in Lisbon on February 5–7th, 2020) were devoted to conceptual, theoretical and practical developments of the interdisciplinary research field and brought integration talks to the forefront. The author, who was among the participants of the events, provides a snapshot of the main ideas discussed in Lisbon: a need for migration studies decolonization and internationalization, systemic knowledge accumulation through the new instruments (IMISCOE Research Network, Taxonomy System), enhanced science-society and science-policy dialogues on migration. It is suggested that, on the way to becoming an integral part of the global research network, local scholars should provide data continuity, promote international publications and connect their research to the strategic agenda.